

I V A N I V A N J I

**BILO JEDNOM
U JUGOSLAVIJI**

■ Laguna ■

Copyright © 2024, Ivan Ivanji
Copyright © 2024 ovog izdanja, LAGUNA

**BILO JEDNOM
U JUGOSLAVIJI**

Sadržaj

Uvod.	9
Novinar početnik	17
Branko Bogunović, Branko Ćopić, Mladen Oljača	65
Mladi postavljaju svoje teme	77
Učenik i nastavnik	86
Sedam godina posle logora ponovo u Nemačkoj	99
Pobuna radnika u Berlinu.	118
Mermer nazvan Golim otokom	134
Nerado ide Srbin u vojnike	151
Mladost sa navodnicima i bez njih.	159
Auto-put	171
Izlet u detinjstvo	190
Pozorište	198
Prvi automobil i intimni razgovori.	235

Opčinjenost morem	237
Oproštaj od mladosti i od Jugoslavije	245
<i>O autoru.</i>	263

UVOD

Knjigu bi trebalo početi gromovito, da prve rečenice sevu kao munje, zaintrigiraju čitateljku ili čitaoca. Kako da uspem, ja sam u svojoj devedeset i četvrtoj godini znatno stariji od njih, a pišem o svojoj mladosti pre sedamdeset i više godina. Ne znam kako da za njih zagrmim, pitam se da li je uopšte potrebno da krenem u tu avanturu. Odgovaram sebi da mislim da jeste, moram da ponudim svoje viđenje događaja koji su zaboravljeni, dugo lažno predstavljani, pobrkani, a treba da se prilože shvatanju kako je to jednom bilo u Jugoslaviji. Potrebno je, mora se, poželjno je. Zar nije?

Nisam ja tema, nego zemlja u kojoj sam živeo i bio mlad, u kojoj sam ostareo i doživljavao sve njene promene, tuge, radosti. Živim i pišem u njoj, zbog toga sebe ne mogu da izuzmem kad pričam kako je jednom bilo u Jugoslaviji. Ne smem, ne mogu i neću.

Zabavlja me da prizivam uspomene pišući, provetravajući arhiv pamćenja, nasmešim se prijatnim uspomenama počevši od ranih razgovora sa svojim ocem uz veliku, ozidanu peć u našoj dnevnoj sobi. Često se govori: „Tako sam

vaspitan.“ Kraj te peći je počelo moje vaspitavanje, ali nastavili su da me vaspitavaju esesovci, pa SKOJ.

Doživeo sam vrhunac sreće znatno kasnije, najlepší trenutak svog života sa pogledom sa tamnozelenog brda Žarkovica na zalazak sunca iznad siluete Dubrovnika uz čašu hladnog vina i domaćeg sira, naravno zaljubljen. Tu bi mi Mefisto uzeo dušu jer bih rekao Trenutku: „Ostani, tako si lep...“

Svako bi morao da ima jedan takav ushit u životu.

A Dubrovnik više nije „moj“? Danas bi takav pogled bio doživljaj stranog turista koji je iz inostranstva došao u Hrvatsku.

To što bih da opišem nije i ne sme da bude samo deo mog života nevažne jedinke, jedne slamke među vihorovi. Počinje od trenutka kad su topovi ućutali. Sećam se. Podrazumeva se da sam o kraju prethodnog svetskog rata čitao Hemingveja: *Zbogom oružje*, Remarka: *Na Zapadu ništa novo*, Arnolda Cvajga: *Slučaj narednika Griše*. Samo što nije reč o lektiri, nije bajka nego život, konstatujem, potvrđujem, zapisujem sve što sam stvarno video, što sam možda uobražavao, ali pre svega što je postojalo oko mene: Beograd sa tragovima metaka na fasadama i natpisima ruskom ćirilicom: *Проверено, мин њет*.

Ta poruka čađavih boraca, koji su uradili svoj opasni posao da mina više ne bude, mogla se shvatiti i metaforički, nema više mina ni na mom životnom putu. Mirno, čvrstim korakom napred u svetlu budućnost...

Stoj! Kakva je glupost budućnost nazvati svetlom, a ne, na primer, srećnom, blagodetnom, zdravom? Bolje bez ikakvih na silu nakalemljenih prideva. Neka ostane ipak kako

zapisah u prvom trenutku jer baš na naše fraze želim da upozorim, na jezik koji smo koristili, jer naše reči nas predstavljaju ogoljene. Jeste, parole su nam bile uobičajene, usklici naglašavali svetlu budućnost, ali klicali smo to iskreno, časna reč. Bar što se mene tiče. Ne mogu da govorim u ime gubitnika čiji praunuci još uvek kukaju. Sad će zavladati večni mir, zar ne? Imamo Ujedinjene nacije umesto Društva naroda koje nije imalo Savet bezbednosti. Mislio sam, bio sam uveren ja i dosta meni sličnih. Ali, što bi rekli Nemci kad stišavaju optimizam: *Frieden, Freiheit, Eierkuchen* – Mir, sloboda, palačinke! Naravno da tada nisam razmišljao ovako, isuviše lako sam se oduševljavao, ali imam opravdanje, nisam bio još ni dvadeset godina napunio, a prošao sam logore smrti i bio živ, živ, živ.

Jeste, jeste, pamtim dosta toga, ali velika je odgovornost iskoristiti svoja sećanja za ovakvo napisanije. Nije bilo dovoljno mogućnosti da svoju istinu podržim dokumentima, a pokušavao sam. Mnogo toga je skriveno u raznim arhivima, ugašenim novinama, možda bačeno, poništeno, reći ću ponešto i o tome. Opet ću citirati Geteovog Fausta kome Mefisto kaže: „Ja duh sam koji uvek sve negira“, ali za sebe matorca neskromno tvrdim: ja sam duh koji u sve uvek sumnja. U sebe pogotovu.

Šta su uopšte ti dokumenti, pa da poverujemo da nam saopštavaju istinu? Dokument je nešto što je neko po nečijem naređenju ili molbi napisao, verovatno za honorar ili platu. Svi đaci na svetu koji bubaju latinski počinju od dela *De Bello Gallico*, pa misle da je to dokument o bitkama koje je gospodin Julije Cezar vodio u Galiji, tamo gde su se borili i Obeliks i Asteriks, samo što to štivo nije crtać ili film, nego istorijsko svedočanstvo. Koješta. Nije. Autor je sve što je uspeo da učini na bojnopolju neizmerno uvećavao i ulepšavao jer je tada

sebe preporučivao za političku službu, hteo da ga Rim izabere za konzula. Reč je, doduše, zaista o momku čije je prezime postalo sinonim za radno mesto cara, kajzera, imperatora, bio je gromada, koji je svašta stvarno – ama baš stvarno – izveo u istoriji, za istoriju, a mimo onog što je napisao.

Pisac romana može da izmišlja likove kakvi su mu potrebni za razvoj radnje, ako se ugledao na nekog živog može oprezno na početku knjige da upozori da je svaka sličnost sa nekom stvarnom ličnošću slučajna i nenamerna. U brojnim velikim medijima na Zapadu, koji smo mi u svoje „skojevsko vreme“ obavezno nazivali trulim kad god bismo bili prinuđeni da ga pomenemo, pored glavnih urednika sedeli bi pravnici koji bi motrili da li pominjanje imena neke stvarne osobe može da dovede do tužbe zbog povrede privatne sfere. Kod nas to nije bio slučaj, a nije ni sada, ali čak i da jeste, ja baš nameravam da ispričam o ljudima sa kojima sam se sretao, koje sam voleo ili mrzeo, divio im se ili ih prezirao, navodeći njihova imena i prezimena, datume rođenja i smrti, jer je važno da znamo kada su i sa kakvim iskustvom mogli da deluju, a mnogi od njih su poznati široj javnosti, napisali su autobiografije ili drugi o njima biografije i studije. Možda su im živa deca, bliski prijatelji. Opasno je. Mogu me ispravljati, čak i tužiti. Ne mogu da kažem da mina nema. Ne mogu ni da je svaka sličnost Iksa Iksilovića sa Ipsilonom Ipsilonovićem koga opisujem spuštenih gaća slučajna. Mogu da istražim šta je o njima poznato. Često sam razočaran što ne mogu da nađem podatke o licima koja su pre nekoliko decenija bila važna i sveprisutna. Moram iskreno da izjavim da ja svedočim o svom viđenju određene osobe ili konkretnog događaja. Ako je pogrešno, greška je moja. Ko se ne slaže neka mi oprost.

Kažu ponekad, po Branku Radičeviću, da je mnogo „’teo mnogo započeo“, ali, eto, „čas umrili da ga je omeo“. Eto,

---

mного hoću, mnogo započinjem užurbano da me čas umrli ne bi omeo dok ne kažem sve što mi je na duši.

Na duši? Veliki nemački hirurđ, profesor Rudolf Virhov (1821–1902) rekao je svom koleđi profesoru teologije:

„Ja sam secirao na hiljade leševa, ali nisam naišao ni na jednu dušu.“

Voleo bih da sve što mi pada na pamet zgusnem u priču o mladosti jedne zemlje, jednog društva. Moje otadžbine, domovine, zavičaja. Hajde da pokušam, iako nikakve garancije nemam za bar malo izgleda na uspeh.

Naletim na fotografiju snimljenu posle svog diplomskog ispita (mature), formalno se zvao završni ispit na Arhitektonskom odseku Srednje građevinske tehničke škole u Novome Sadu. Snimljena je 1948. Ozbiljno, čak bih rekao sa pogledom uprtim u tu svetlu budućnost, prikazuje lik nekog sasvim zgodnog mladića sa dugačkom, ali uredno očešljanom crnom kosom. Zaista se pitam kakve veze taj simpatični tip ima sa starcem koga ne volim da vidim, mrzim što moram da se suočim s njim u ogledalu kad se brijem. Dabome, sećam se nekih pojedinosti iz onog vremena koje je on proživio, a reč je o meni, ali nekako kroz maglu. Poistovetiti se sa sobom kakav sam bio pre sedamdeset pet godina, nažalost, ne uspevam nikako, ne, ne uspevam. Šteta.

Moj otac se rodio u Austrougarskoj monarhiji, ja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, nekoliko meseci kasnije se ta zemlja volšebno pretvorila u Kraljevinu Jugoslaviju. Tri države za trideset godina, a teritorija o kojoj se radi nije makla s mesta. Granice su se menjale. Tada, sada, oduvek,

otkada se piše istorija, granice su se menjale, zašto se iko čudi što se menjaju i sada? Raspalo se i Rimsko carstvo za koje se mislilo da predstavlja celi civilizovani svet. Na stranu što je to uverenje bilo pogrešno, bilo je već tada i drugih, pa i mnogo starijih civilizacija, Egipat na primer. Ni danas ne pomaže uzdisanje i pozivanje na međunarodno pravo koje je zapravo zbir dokumenata, a rekoh šta mislim o dokumentima, naime, da nisu pouzdaniji od pamćenja. Neću da nabrojim koliko puta je moje mesto rođenja, ostavši, naravno, gde je bilo, premešteno u po imenu drugu državu. To znači da navođenje države u kojoj si rođen ne znači ništa, mesto rođenja je bitno, ali opet treba paziti da li je menjalo ime, u mom slučaju Veliki Bečkerek, Petrovgrad, *Grossbetschkerek*, opet Petrovgrad, pa Zrenjanin. Upravo se vodi diskusija da li ponovo da mu se promeni ime, da li u Bečkerek ili u Petrovgrad. (Ja sam za Bečkerek.) Pa gde sam se ja rodio? Hoću da kažem: pasoši se menjaju, „otadžbine“ se time menjaju, ali zavičaj nikada. Beše pesma: „Zavičaju, mili kraju, u kom sam se rodio...“ Moj zavičaj je Banat iako sam u njemu živeo jedva dvanaest godina. U Beču dvadeset dve godine, gotovo dvostruko duže, imam i austrijski pasoš, kažu „rezervnu domovinu“, ali zavičaj ne može da mi bude. Počasni sam građanin Vajmara, poznanik sam, gotovo bih se usudio da kažem prijatelj, predsednika tamošnje vlade, vlade pokrajine Tiringije, na ulici prvi me pozdravljaju gradonačelnik i šef policije, ali Vajmar meni zavičaj? Koješta!

Da li razmišljajući o tome kakav sam bio u njihovim godinama mogu bolje razumeti generaciju koja danas ima malo manje ili malo više od dvadeset godina? Sumnjam. Uslovi su drugačiji. Pre svega zbog toga što imaju kupatila i klozete u stanu, retko se smrzavaju, gladni nisu, ali gore se hrane od

---

moje generacije kad je bila njihovog uzrasta. Žao mi ih je sa njihovim picama i sušijima i ostalom brzom hranom, niko više nema lepi običaj da familija za doručak, ručak i večeru sedne za isti sto, osim izuzetno za najveće praznike i krsnu slavu. Koriste televiziju, internet, mobilne telefone, drugačija su im interesovanja, imaju mnogo više mogućnosti da putuju i upoznaju svet, ali isuviše skepse, nezainteresovanosti, osiromašuje ih manjak druženja osim netelesnog preko raznih tehničkih sredstava. Mislim ja. Oni ne. Oni međuljudske odnose i ne zamišljaju drugačije. Njih baš briga šta ja mislim. U pravu su. Po čemu su u pravu? Po tome što su mladi. Ali ja sam bio mlad, a oni tek moraju da pokušaju da ostare, da dobace do devedeset pete godine kao neskromni ja.

Da se sin rimskog senatora probudi u našem vremenu i ujutro ode u kupatilo, ne bi rekao da je to napredak, nego strahoviti pad komfora. Njemu je rob pripremio bazenčić sa toplom vodom, ulio u nju mirisna ulja, pomagao mu da siđe, lepa robinja bi mu masirala leđa i prihvatila ga toplim peškirim, a sada bi on morao da okreće nekakve točkove i da sam uđe u tesnu kadu. Bilo bi mi ga žao. Natrag na pitanje ko je gladan.

Ko nije bio danima, nedeljama, godinu dana neprekidno gladan, ko misli da je glad apetit posle dobrog sporta ili seksa, ne može da razume one koji danas gladuju u Africi, delovima Azije, Ukrajini, Pojasu Gaze. Mi, koji smo gladovali u logoru dobro ih razumemo, ali izumiremo. Ja i te kako znam kako se osećaju oni koji danas pate, stvarno saosećam sa njima, ali znam da im time ne pomažem. To me rastužuje, ali ne ometa da dobro jedem. Da li da se stidim zbog toga?

Ja sam se uprkos boravku u koncentracionim logorima, uprkos gubitku roditelja i većeg dela porodice, osećao kao

pobednik 1945, bojim se da se ovi današnji mladi ljudi osećaju kao da su gubitnici zagledani u svoje mobilne telefone i druge aparatčice umesto jedni drugima u oči.

Danas bih voleo da budem gladan. Gladan kao kad sam sačekivao da Dragana, moja žena, balerina Pozorišta na Terazijama, završi predstavu, jer pre nje nije smela da se najede, a ja sam, jasno, bio solidaran, pa da odemo u neki dobar restoran, najedemo se i popijemo flašu vina. Ili dve. Na takav način bih voleo da opet budem gladan. Sada obroke uzimam redovno kad dođu na red, imam odličan apetit, mnogi starci ga više nemaju, polako žvaćem da bi uživanje duže trajalo i zbog toga što zubne proteze ne dozvoljavaju brže, prebiram po izvrsnoj, probranoj, domaćoj hrani. Pijem vino, a kad mi je pritisak zahvaljujući lekovima nizak, rakiju ili konjak. Više nisam ni gladan, ni žedan, ali svačeg željan. Još mi neka čula funkcionišu. Uprkos starosti? Ja sam oblak u pantalonama kako ga je opisao Vladimir Vladimirovič. Mislim na Majakovskog, ne na Putina. Svejedno, napisao bih odu zdravoj gladi, lament umiranju od gladi.

Bolje da ne razmišljam o gladnima jer bih od stida morao da spustim viljušku.

Pokušavam da pišem o Jugoslaviji, o tome kako sam ja sa svojih sedamnaest godina počeo da doživljavam zemlju koja je bila takođe mlada, tačnije je reći ponovo mlada jer je postojala i ranije, ali je posle ratnog poraza 1941. godine vaskrsela 1945. i rasla, odrastala, razvijala se. I ja pored nje, u njoj, s njom.

Takve kao što sam ja podrugljivo nazivaju jugonostalgicarima. Nemam ništa protiv toga, prihvatam, jeste, jesam.